

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Факультет № 6
Кафедра економіки та фінансів

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 072
Фінанси, банківська справа та страхування (Фінансова безпека,
фінансові розслідування)

Тема 5. Формування передумов ринкової економіки в країнах
Європейської цивілізації (XVI – перша половина XVII ст.).

м. Харків 2019

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від «21» лютого 2019 р. № 2

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від «20» лютого 2019 р. № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від «20» лютого 2019 р. № 2

Розглянуто на засіданні кафедри економіки та фінансів факультету № 6
ХНУВС, протокол від 04 лютого 2019 р. № 3

Розробники:

1. Завідувач кафедри економіки та фінансів факультету №6 ХНУВС, доктор економічних наук, доц. Маковоз О.С.
2. Доцент кафедри економіки та фінансів факультету №6 ХНУВС, кандидат економічних наук, доц. Лісна І.Ф.

Рецензенти:

1. доцент кафедри економічної теорії, статистики та прогнозування Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, к.е.н., доцент Пивавар І.В.;
2. доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.е.н., доцент Павленко Н.В.

Тема 5. Формування передумов ринкової економіки в країнах Європейської цивілізації (XVI – перша половина XVII ст.)

План лекції:

- 1. Передумови індустріалізації господарства та зародження інститутів ринкової економіки в країнах Західної Європи.**
- 2. Великі географічні відкриття: передумови, сутність, наслідки та їх роль у розвитку світової економіки.**
- 3. Первісне нагромадження капіталу: сутність, джерела та значення для становлення ринкового господарства.**
- 4. Меркантилізм: історичні передумови виникнення, загальна характеристика та етапи розвитку.**

Рекомендована література:

Основна література:

1. Бережний В.М. Історія економічних вчень. Макроекономіка. : Навч. посібник: Рекомендовано МОН України / В.М. Бережний, В.С. Кушнір, Л.Є. Сухомлин.— Х. : Еспада, 2007.— 320 с.
2. Історія економічних вчень : Навч.посібник : Рекомендовано МОН України / Харк.держ. екон.ун-т; Під ред. Сіроштан М.А.— Х. : РВВ ХДЕУ, 1997.— 104 с.
3. Ковальчук В. М. Історія економіки та економічної думки [Текст]: навч. посіб. / В.М. Ковальчук , М.В. Лазарович, М.І. Сарай. – К.: Знання, 2008. – 648 с.
4. Кравчук Ю.Б. Економічна історія: навч. посіб. для студентів напряму підготовки «Економіка і підприємництво» / Ю.Б. Кравчук.— Харків : ХНУВС, 2014.— 223 с.
5. Лановик Б.Д. Економічна історія : Курс лекцій / Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович.— К. : Вікар, 2006.— 406 с.

6. Лановик Б.Д. Економічна історія : Курс лекцій / Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович, В.Ф. Чайковський.— К. : Вікар, 2000.— 300 с.
7. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу : Підручник : Допущено МОН України / За ред. Б.Д.Лановика.— К. : Вікар, 2001.— 477 с
8. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу : Підручник : Допущено МОН України / За ред. Б.Д.Лановика.— К. : Вікар, 1999.— 740 с.
9. Лісовицький В.М. Історія економічних вчень : Навч. посібник : Рекомендовано МОН України / В.М. Лісовицький.— К. : Центр навч. літ., 2004.— 220 с.
10. Лісовицький В.М. Історія економічних вчень : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / В.М. Лісовицький.— Київ : Центр учб. літ., 2016.— 239 с
11. Лісовицький В.М. Історія економічних вчень : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / В.М. Лісовицький.— К. : Центр учб. літ., 2009.— 240 с.
12. Нестеренко О.П. Історія економічних вчень : /home/fulltext : курс лекцій / О.П. Нестеренко.— К. : МАУП, 2002.— 128 с.
13. Садиков М.А. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб.— Харків : ХНУВС, 2011.— 212 с.
14. Ходзінський К.Г. Економічна історія України та провідних країн світу : Навч. посібник : Рекомендовано МОН України / К.Г. Ходзінський, П.П. Мазурок.— Львів : Магнолія Плюс: Вид. СПД ФО "В.М.Піча", 2006.— 152 с.

Текст лекції:

1. Передумови індустріалізації господарства та зародження інститутів ринкової економіки в країнах Західної Європи.

XVI—XVIII ст. в еволюції європейської цивілізації були періодом переходу від феодального до індустріального суспільства. Англійська

буржуазна революція (1640—1660 рр.) завершила пізнє Середньовіччя (XVI — перша половина XVII ст.) і поклала початок новій історії (друга половина

XVII — XVIII ст.). Перехідна епоха полягала у розкладі феодального господарства і генезі основних ознак індустріального суспільства, яке внаслідок промислового перевороту в Англії і Французької буржуазної революції (1789—1794 рр.) перетворилося на панівний клас.

Для перехідного періоду характерні значні досягнення в галузі науки і техніки. Посилився між- і внутрішньогалузевий поділ праці. В XVI ст. виділилося майже 100 основних ремесел, в XVIII — 200. Лише в текстильній галузі було понад 20 спеціальностей.

Удосконалилися водяні млини внаслідок застосування верхньобійного колеса. Це дало змогу будувати млини не тільки на річках, а й там, де були сприятливі умови для розвитку виробництва, регулювати силу та рівномірність дії водяних двигунів. Їх застосовували в усіх галузях виробництва.

Істотні зрушення відбулися у текстильній промисловості, зокрема у виробництві сукна. Самопрядка замінила веретено, горизонтальні та стрічкові ткацькі верстати — примітивні вертикальні. Поширилися сукновальні водяні млини. З'явилися в'язальні машини. Почалось виробництво шовкових та бавовняних тканин, панчіх.

Технічний прогрес охопив гірниче і металургійне виробництво. Було механізовано процеси дроблення та промивання руди. Розвивалося доменне виробництво для добування заліза. З'явилися примітивні токарні, свердлильні шліфувальні, гвинторізні верстати, механічні молоти тощо.

В Європі почали виготовляти папір, що замінив пергамент. Розвивалося книгодрукування за допомогою літерного набору, використовувалися годинникові механізми маятником. Було сконструйовано телескоп, мікроскоп, термометр, барометр, гідрометр. З'явилися нові типи кораблів (баржі, каравели), зросла їх вантажність (від 500 до 2 тис. т), поліпшилися мореплавні характеристики. Ширше публікувалися наукові

праці, був виданий географічний атлас. Відбулися агрокультурні зрушення: перехід до травосіяння та багатопілля, широке застосування добрив, багаторазова оранка, порайонна спеціалізація сільського господарства, підвищення продуктивності праці. Отже, технічні передумови підготували перехід від дрібного до великого виробництва.

2. Великі географічні відкриття: передумови, сутність, наслідки та їх роль у розвитку світової економіки.

В економічному розвитку Західної Європи велику роль відіграли географічні відкриття кінця XV — початку XVI ст. Великі географічні відкриття – сукупність найважливіших географічних відкриттів, що були проведені західноєвропейськими мандрівниками.

У рамках епохи великих географічних відкриттів дослідники звичайно виділяють два періоди.

- середина XV – середина XVI ст. - період іспанських і португальських відкриттів в Африці, Америці й Азії, що включає найважливіші плавання Колумба, Васко да Гама і Магеллана;

- середина XVI – середина XVII ст. період, основний зміст якого склали вражаючі досягнення росіян землепрохідців на півночі Азії, англійські і французькі відкриття в Північній Америці, голландські відкриття в Австралії й Океанії.

Головними причинами великих географічних відкриттів є:

1. Нестача золота — пошук дорогоцінних металів, які використовувалися для карбування монет і нестача яких негативно позначалася на торговельній активності Західної Європи.

2. Пошук нових шляхів до країн сходу, передусім Індії, оскільки традиційні торговельні шляхи опинилися в руках **Османської імперії**, а східні товари — **перець, імбир, мускатний горіх, кардамон, кориця** — користувалися величезним попитом.

3. Прагнення європейського купецтва позбавитись посередників у торгівлі зі східними країнами.

4. Невпинне зростання в Західній Європі товарного виробництва.

В XV ст. склалися соціально-економічні передумови для географічних відкриттів. До них належали: розвиток науки (винахід компасу, уточнення карт, визнання вчення про кулястість Землі), успіхи в техніці, особливо в суднобудуванні (утворення трьохщоглового судна – каравели, що плавала в океані); криза середземноморської торгівлі, що поглиблювалася внаслідок турецько-арабських завоювань в Малій Азії, Криму, на Балканах та пов'язаної з цим гострої нестачі золота, розширенням товарообороту в Європі, гострий дефіцит дорогоцінних металів.

Відкриття нових земель та континентів європейцями – Великі географічні відкриття – мало великі наслідки не тільки для країн Європи, а й для всього людства.

В результаті географічних відкриттів відбувалося значне розширення сфери світової торгівлі та її обміну, переміщення торгових шляхів із Середземного моря в океани. Остання обставина підняла значення таких країн, як Іспанія, Португалія, Нідерланди, Англія і Франція; сприяла прискоренню розпаду феодалізму у всіх напрямках (переборення натурального господарства, розвиток засобів виробництва, криза кріпосництва)

Великі географічні відкриття дали великий поштовх розвитку колоніалізму і світового ринку. Виникнення світового ринку стало ще одним поштовхом до зародження і розвитку капіталістичних відносин у Західній Європі. Великі географічні відкриття створили основу для виникнення міжнародного поділу праці та світового господарства.

В результаті ВГВ відбулося посилення нових тенденцій в економічній політиці європейського абсолютизму. Вона набула яскраво вираженого меркантилістського характеру.

Одним з наслідків Великих географічних відкриттів стала, так звана "революція цін", зумовлена ввезенням з Америки до Європи великої кількості золота та срібла. За XVI ст. загальна кількість "дзвінкої монети", яка перебувала в обігу в західноєвропейських країнах, зросла більш ніж у 4 рази. Такий великий приплив відносно дешевого золота і срібла призвів до різкого падіння їх вартості та значного підвищення цін на продукцію сільського господарства та промисловості.

«Револуція цін» сприяла і прискореному збагаченню заможної частини селянства, утворенню сільської буржуазії, оскільки знижувалася реальна заробітна плата сільськогосподарських робітників, а з падінням купівельної сили грошей зменшувалися реальні розміри грошового оброку або орендної плати, що стягуються землевласниками, ціни ж на сільськогосподарські продукти нечувано зростали.

Разом з тим, в результаті підвищення цін серйозно програвали феодалі, які одержували ренту грошима, сума яких була стабільною. Таким чином, соціально-економічні підсумки «революції цін» полягали в загальному погіршенні суспільного становища класу феодалів, зародженні класу найманих робітників і підйомі класу капіталістів.

«Револуція цін» обумовила падіння феодальної системи та прискорила формування капіталістичного господарства.

3. Первісне нагромадження капіталу: сутність, джерела та значення для становлення ринкового господарства.

У період XVI-XVIII століття у Європі почався перехід від феодалізму до капіталізму. Розвиток виробничих сил, зростання товарно-грошових відносин і формування достатньо широких національних ринків, а також розширення товарно-грошових відносин стало передумовами первісного накопичення капіталу.

Первісне нагромадження капіталу - це історичний процес відокремлення працівника від власності на умови його праці, перетворення

безпосередніх виробників на найманих робочих, перетворення засобів виробництва і життєвих засобів в капітал.

До основних джерел та методів накопичення первісного капіталу слід віднести наступні:

- нееквівалентна торгівля,
- колоніальні війни,
- работоргівля,
- морські перевезення,
- податки,
- кредити,
- позики,
- митні збори,
- торгові бар'єри,
- зігнання селян із землі («огороження») та інші.

До XVI ст. Англія була невеликою, зовні типовою аграрною країною. Міська цехова промисловість була розвинена слабше, ніж на континенті, а торговий флот набагато поступався голландському. Але саме XVI ст. стало початком різкого підйому економіки, завдяки якому Англія через століття стала промисловим лідером світу. Попит на вовну підвищувався, і розведення овець стало надзвичайно прибутковою справою. Накопичення великих грошових сум не обходилося без насильства - пограбування колоній, работоргівлі, піратства. На початку XVIII ст. англійці військовим шляхом добилися монополії на постачання рабів з Африки і за півстоліття вивезли в Америку близько 3 млн. чол. У метрополії доходи від работоргівлі і морського розбою перетворювалися в капітал - закуповувалося сировину, устаткування, наймалися робітники. Саме завдяки цьому Англія стала незабаром першою країною. Англія стала класичною країною первісного нагромадження капіталу.

У Голландії процес первинного накопичення був пов'язаний перш за все з торгівлею, оскільки саме Голландії належало лідерство в торгівлі по північних морях і по Середземноморському морю. Голландія була світовим торговим посередником, всі країни торгували через Голландію на голландських судах.

4. Меркантилізм: історичні передумови виникнення, загальна характеристика та етапи розвитку.

Меркантилізм як перша теоретична спроба пояснити суть капіталістичного способу виробництва виник на підставі узагальнення досвіду первісного нагромадження капіталу та вирішував практичні питання прискорення цього процесу. Меркантилізм відображав інтереси торгової буржуазії. Предметом дослідження меркантилістів є сфера обігу. Навіть сам термін “меркантилізм”, що виник у XVII ст., походить від італійського слова “mercante” – купець.

У розвитку меркантилізму виділяють два етапи — ранній і пізній. Основним критерієм такого поділу є обґрунтування способів досягнення активного торговельного балансу, тобто позитивного сальдо в зовнішній торгівлі.

XV – XVI століття – період раннього меркантилізму (монетаризму). Представниками раннього меркантилізму були Вільям Стаффорд в Англії та Гаспар Скаруффі в Італії. Ранній меркантилізм ґрунтувався на теорії грошового балансу. Ця теорія ставила два основні завдання:

- залучити в країну більше грошей з-за кордону;
- зберегти гроші в країні.

У другій половині XVI ст. система монетарного меркантилізму змінюється системою меркантилізму мануфактурного, що досягла свого розквіту у XVII ст. Основними представниками його були Томас Мен у Англії, Антуан Монкретьєн у Франції, Антоніо С'єрра в Італії. Виникла власне система меркантилізму, для якої характерною є теорія торгового

балансу. Пізні меркантилісти центр ваги перенесли у сферу товарного обігу. Вони ставили своїм завданням:

- скасування заборони вивезення грошей;
- обмежень імпорту іноземних товарів;
- форсування експорту національної продукції передусім промислової;
- завоювання ринків, у тім числі колоніальних.

У центрі уваги всіх меркантилістів була проблема збагачення країни. У головному і ранні, і пізні меркантилісти єдині – основою поглядів було уявлення, що єдиним справжнім багатством країни є гроші. Основна відмінність полягала у різних поглядах на суть активного балансу.

Проаналізувавши роль меркантилізму, можна зробити висновок, що меркантилізм сприяв розвитку торгівлі, суднобудівництва, експортної промисловості, міжнародного розподілу праці.

Більшість меркантилістів були прихильниками політики протекціонізму. Політика протекціонізму – економічна політика держави, спрямована на обмеження міжнародної торгівлі та розвиток власної промисловості та торгівля, яка знижує рівень життя та уповільнює економічне зростання у країні. В економічній теорії одним із головних аргументів протекціонізму є критика теорії зовнішньої торгівлі з позицій захисту національного добробуту, що впливає безпосередньо з аналізу виграшів і втрат. Вигода від застосування експортного й імпортного мита може бути протиставлена виробничим і споживчим втратам, які виникають від викривлення мотивів поведінки виробників і споживачів. Однак можливий і такий випадок, коли вигода від поліпшення умов торгівлі після введення зовнішньоторговельних податків перевищить втрати від неї.

Сьогодні така політика особлива популярна серед високо розвинених країн, які дбають про свій ринок і захищають його від продукті низької якості. Також така політика дає змогу інтенсивніше розвиватися національним виробникам, а це цілком відповідає інтересам розвинених країн.

Особливості розвитку меркантилізма

Англія	Франція
<p>-ринкові економічні відносини формувалися гармонійно в усіх сферах господарського життя, включаючи промисловість, сільське господарство та торгівлю;</p> <p>- складаються передумови для практичної реалізації політики фритредерства (політика вільної торгівлі);</p> <p>- англійська економічна думка займає провідні позиції в світовій економічній науці.</p>	<p>- з часів міністра фінансів Кольбера 17 століття, мануфактурне виробництво розвивається завдяки стримуванню становлення фермерства, тобто за рахунок вузькості внутрішнього ринку (кольбертизм);</p> <p>- торгівля є вільною і регламентується державою;</p> <p>- зароджується специфічне течія економічної думки фізіократія, яка проголосила землю основним виробничим фактором і джерелом чистого продукту.</p>

Меркантилізм, як течія економічної думки ще не є економічною наукою. Його доктрина зводиться до практичних рекомендацій щодо накопичення приватного і національного багатства. Проте, хоча меркантилісти були, скоріше, політиками, ніж теоретиками, їх заслуга у виникненні класичної політекономії неабияка:

- по-перше, перед наукою було поставлене питання про джерело багатства;
- по-друге, накопичено багато фактичного матеріалу щодо виникнення капіталістичного господарювання.